

DAVID TORMO I BENAVENT. Historiador

LA INSTRUCCIÓ PRIMÀRIA DURANT EL SEXENNI DEMOCRÀTIC AL DISTRICTE DE GANDESA (1868-1874)

La Revolució de Setembre de 1868 posava fi al regnat d'Isabel II i al domini dels moderats i obria una nova etapa que havia d'ampliar les bases de la democràcia a Espanya. Entre les diverses fites que es van marcar els dirigents revolucionaris hi havia la millora del sistema educatiu des de la base, l'ensenyament primari. En aquest sentit, la primera mesura del govern fou derogar la nova llei d'educació, aprovada el juliol d'aquell any, i restituir l'anomenada Llei Moyano, en vigor des de setembre de 1857.

A través del nou ministre del ram, Ruiz Zorrilla, el nou règim va posar de manifest les seves intencions vers l'ensenyament primari: «La propagación de la primera enseñanza es uno de los más sagrados deberes de todo Gobierno ilustrado; y un pueblo no puede ser libre si no tiene la educación suficiente para conocer sus derechos y practicarlos con entera conciencia. Por esta razón la batalla entre la libertad y el despotismo se da hoy en todas las naciones en el campo de la instrucción pública, de modo que es seguro tomar por criterio de la libertad de un pueblo el número de escuelas que un Gobierno crea, sostiene y fomenta.»¹

Però malgrat aquesta voluntat el nou govern, en mantenir la Llei Moyano, va perpetuar-ne les deficiències, principalment les derivades de traslladar als ajuntaments la promoció i el finançament de l'ensenyament primari. És a dir, un cop més

l'Estat no passava de la retòrica i les declaracions d'intencions pel que fa a la creació, el sosteniment i el foment de les escoles, i deixava aquesta tasca en mans dels ajuntaments i de la seva migrada hisenda.

Una hisenda que, des de la desamortització de Madoz, havia vist minvats els ingressos amb la venda dels béns de propis i comuns. Aquestes pèrdues, a més, no van ser compensades amb la reducció de les despeses que els ajuntaments havien d'assumir, imposades per la legislació estatal.

Així doncs, la revolució, en mantenir les obligacions municipals respecte a l'ensenyament, va perpetuar la visió que molts ajuntaments tenien de l'ensenyament primari: una llosa sobre la seva malmesa economia local. Una visió que la retòrica sobre els guanys i la llibertat que conferia l'educació no va aconseguir transformar.

La situació de la hisenda local al districte

El districte escolar de Gandesa comprenia l'àmbit territorial del partit judicial amb capital en aquella ciutat. Inclouïa un total de divuit municipis de les actuals comarques de la Ribera d'Ebre i la Terra Alta.

L'economia de la zona era eminentment agrària. Es trobava encara en les primeres fases d'incorporació a l'economia de mercat i, per tant, mantenia importants traces d'una economia de subsistència. Es tractava d'una economia precària que, durant aquest període, es va veure agreujada pels efectes de la tercera guerra carlina (1872-1876). La guerra, a més de la fractura social i les pèrdues humanes i materials, va acabar de malmetre les hisendes municipals i va afectar, de retruc, les seves obligacions quant a l'ensenyament primari.

Pels ajuntaments el conflicte va suposar una sagnia contínua de les hisendes, sotmeses a les exigències de carlins i governamentals pel que fa al pagament de contribucions de guerra.² Els ajuntaments també van haver d'assumir les despeses de manteniment de les unitats de Voluntaris de la Llibertat locals (única defensa, en molts casos, de les incursions de les partides carlines),³ les obres de fortificació per millorar les defenses o l'alimentació de les tropes regulars de l'exèrcit desplaçades al territori, a les quals havien de proporcionar racions per a homes i cavalls.

Plaça Nova de Batea: Font: Foto Vídeo Manel- Dossiers d'Història Terattença.

temes-2

Mostra d'aquesta difícil situació són les peticions de condonació del deute amb l'Estat o la Diputació, o de concessió de moratòries per fer-lo efectiu, que municipis com Batea o Caseres van trametre a la Diputació de Tarragona el 1870.⁴ Un cop iniciada la guerra, la presència de municipis del districte en llistes d'ajuntaments morosos amb el contingent provincial de la Diputació és constant.

Aquesta precarietat econòmica, així com la visió poc afalagadora que les autoritats locals tenien de l'ensenyament primari i dels seus responsables directes, els mestres, són factors clau per entendre la difícil situació de l'educació al districte durant aquest període.

Mestres i escoles durant el Sexenni

Davant d'aquesta realitat econòmica, no és estrany que la situació de l'educació al districte durant el període es caracteritzi per les constants reclamacions dels mestres per cobrar els sous, així com les peticions d'alguns ajuntaments per tancar escoles.

L'endarreriment en el pagament dels sous dels mestres era un mal endèmic a tot el país, que s'arrossegava des de 1834, quan els primers governs liberals van establir que el finançament de l'ensenyament primari havia de ser una responsabilitat municipal. No és estrany, doncs, que aquesta situació continués vigent durant el Sexenni.

Les primeres reclamacions que hem documentat són de gener de 1869, quan el mestre de Móra d'Ebre, Joan Miralles, va reclamar les 391,30 pessetes que li devia l'ajuntament des de 1864. Una reclamació que, quatre anys després, encara no s'havia resolt tot i les resolucions favorables emeses per la Diputació en diversos moments.⁵

Reclamacions similars van ser presentades pels mestres de Batea, Benissanet, Caseres, la Fatarella, Horta de Sant Joan i Riba-roja d'Ebre entre 1870 i 1874. Les reclamacions es tramitaven davant la Junta Provincial d'Instrucció Pública i la direcció general del ram, que resolien a favor dels afectats i exhortaven els ajuntaments a fer efectius els seus deutes sota l'amenaça de multes o l'enviament de comissions de constrenyiment per embargar els béns dels membres del consistori. Unes mesures que, en la majoria dels casos, no posaven fi al problema davant la impossibilitat, quan no manca de voluntat, dels ajuntaments per poder fer front a aquestes despeses.

Una de les denúncies més punyents fou la remesa, el novembre de 1873, pels mestres de Batea, Joan Baptista Masià i Carme Busom, davant el president de la Comissió Permanent de la Diputació. En el seu escrit denunciaven que l'ajuntament feia cinc trimestres que no els pagava el sou i que, des del gener de 1871, tampoc no els satisfia les despeses de material.

Afegien que, durant algun temps, havien entès les raons de l'ajuntament, atès el període de males collites que va travessar la població, però que els darrers dos anys aquestes havien estat bones, sense que es posés remei a la seva situació. Mancats de sou des de feia quinze mesos, els dos mestres estaven vivint de la bondat dels veïns i dels comerciants, que els fiaven a les botigues locals.⁶ Interrogat l'ajuntament al respecte, la seva resposta fou que li era impossible complir amb l'ordre d'abonar els deutes als mestres, però que en poc temps es faria un gran esforç per poder-ho fer.

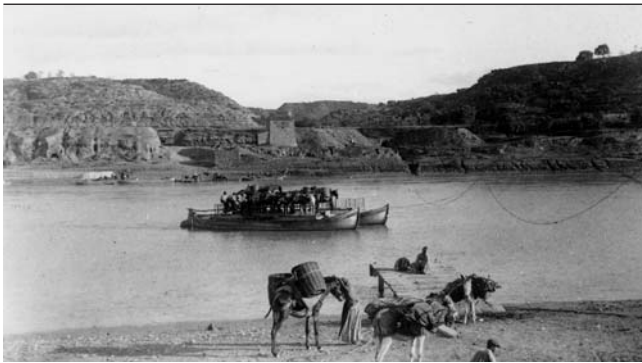
Acabat el període, el deute per obligacions d'educació dels pobles del districte, que incloïa els sous dels mestres, les despeses de material i les retribucions obligatòries dels alumnes, fins a l'1 d'abril de 1874, ascendia a 15.255 pessetes. Eren deutors tretze dels divuit municipis del districte, entre els quals destacaven els ajuntaments de Gandesa, amb 2.737 pessetes, Batea, amb 2.488 pessetes i Flix, amb 1.893 pessetes.⁷

Un dels sistemes utilitzats pels ajuntaments per provar de retallar aquestes despeses fou el tancament dels centres escolars. El primer a provar-ho durant aquest període fou l'ajuntament de Móra d'Ebre, que el febrer de 1869 va acordar suprimir una de les escoles públiques de nenes, argumentant que existien altres centres privats de la població que podien acollir les alumnes.⁸ La Diputació va anul·lar l'acord municipal i va ordenar l'obertura immediata de l'escola. L'ordre es va haver de reiterar en diverses ocasions davant la resistència de l'ajuntament. L'any següent, la Diputació va haver d'intervenir davant la denúncia dels mestres de Miravet que informaven de la voluntat d'aquell ajuntament d'enderrocar l'edifici de les escoles. Davant les reclamacions d'informació al respecte, l'ajuntament va acabar al·legant que l'enderroc havia de ser el pas previ a la construcció d'uns nous locals escolars.⁹

El novembre del mateix any fou l'ajuntament de Batea que va sol·licitar el tancament d'una de les escoles de nenes, car no se'n podia fer càrrec del manteniment. Si això no era possible, sol·licitava que es deixés vacant el càrrec de mestra fins que millorés la situació econòmica del poble. La resposta a la petició no va arribar fins l'estiu de 1871, amb la denegació d'allò que se sol·licitava. Durant tot aquest període, però, l'escola va restar sense mestra amb l'estalvi econòmic que això suposava, tot i anar en detriment de l'educació de les alumnes.¹⁰

En l'extrem oposat trobem els casos del Pinell de Brai i Prat de Comte. El primer municipi va sol·licitar, el juliol de 1869, autorització per arranjar l'edifici de les escoles de nens, que amenaçava ruïna, fent-se càrrec del finançament de l'obra. Després d'enviar l'arquitecte provincial per verificar-ne la necessitat, la Diputació va acabar autoritzant l'actuació, sota la supervisió i responsabilitat de la comissió municipal.¹¹

Riba-roja d'Ebre, vista parcial, pas de barques, març 1901. Autor: Lluís Marià Vidal. Arxiu Fotogràfic Centre Excursionista de Catalunya

L'ajuntament de Prat de Comte va sol·licitar, el gener de 1870, que li fos conferida una subvenció per tal de poder complir la legislació vigent, que l'obligava a crear una escola incompleta de nenes per haver superat els 500 habitants, al·legant que no tenia recursos propis per fer-ho. Estudiada la situació econòmica del municipi, la Diputació va acordar informar favorablement la seva petició i remetre-la al Ministeri del Foment, que era l'organisme que havia de resoldre al respecte.¹²

A la precarietat salarial i els diversos intents de tancar centres escolars, els mestres del districte van haver de sumar les amenaces rebudes per part dels carlins que van dominar el territori

durant els darrers anys de la guerra. En aquest sentit hem documentat dos casos de mestres del districte que van ser autoritzats per la Junta Provincial d'Instrucció Pública a abandonar les seves escoles davant les amenaces de mort rebudes. Ambdós es registren el 1874 i corresponen al mestre de Gandesa, Martín Cortiella, autoritzat l'abril d'aquell any, i a la mestra de Vilalba dels Arcs, Josefa Piñol, que fou autoritzada el mes d'agost.¹³ Tanmateix, és possible que altres mestres de la zona marxessin de les seves escoles sense aquesta autorització. Podria ser el cas dels mestres de Riba-roja d'Ebre, León Pascual i Mariana Roda. Quan l'agost de 1873 van reclamar les 2.993,32 pessetes que els devia l'ajuntament, el consistori va respondre que havia deixat de pagar els mestres perquè aquests havien abandonat la població i les escoles romanien tancades.¹⁴

Davant d'aquestes informacions, cal pensar que, tot i la voluntat inicial dels governs del Sexenni, la situació de l'ensenyament primari no va canviar gaire durant aquest període. Es fa difícil entreveure què hauria passat sense les dificultats imposades per la guerra, però el fet que els projectes de lleis d'educació redactats durant el període perpetuessin els ajuntaments com a principals sostenidors de l'ensenyament primari fa pensar que la situació no hauria estat gaire diferent. La malmesa situació de les hisendes municipals –més en poblacions agràries petites– fou una llosa per al desenvolupament de l'ensenyament primari fins a les primeries del segle XX, quan, finalment, l'Estat va assumir l'abonament dels salaris dels mestres. ■

1. BOPT de 18 de novembre de 1868.

2. Les contribucions extraordinàries de guerra les van recaptar tant el govern com els carlins, com posa de manifest en diverses ocasions Robert VALLVERDÚ MARTÍ, *El tercer carlisme a les comarques meridionals de Catalunya 1872-1876*, Barcelona: PAM, 1997.

3. Malgrat les reclamacions, l'administració provincial va considerar que el finançament dels sous i bagatges dels voluntaris era una obligació municipal, tal com es constata en diverses actes de la Diputació de Tarragona al llarg del període del conflicte.

4. Entre l'octubre i novembre de 1870 els ajuntaments de Batea i Caseres van sol·licitar una moratòria en la contribució territorial pels danys causats la sequera que patien els seus termes municipals, moratòria que fou concedida el gener de 1871. Actes de la Diputació de Tarragona de 19 octubre i 23 de novembre de 1870 i de 25 i 30 de gener de 1871. AHDT – Secció Actes Diputació.

5. Les ordres de pagament es van aprovar en les sessions del 8 de gener de 1869, 1 de maig de 1871, 15 de febrer de 1872 i 24 de gener de 1873. AHDT – Secció Actes Diputació.

6. La instància fou enviada el 21 de novembre de 1873. Un mes després, el 22 de desembre, l'ajuntament remetia l'informe sol·licitat

per la Comissió Permanent. AHDT – Secció Cultura, Instrucció Pública 1873 – Expedients.

7. BOPT núm. 103, 30 d'abril de 1876.

8. Ofici de la Diputació de Tarragona de 24 de febrer de 1869. AHDT – Secció Cultura – Instrucció Pública 1860-69 – Expedients.

9. Actes de 19 d'octubre i 9 de novembre de 1870. AHDT – Secció Actes Diputació.

10. Actes de 14 de novembre de 1870 i 22 de juliol de 1871. AHDT – Secció Actes Diputació.

11. Actes de 9 de juliol i 21 d'octubre de 1869. ADHT – Secció Actes Diputació.

12. Actes de 20 de gener i 23 de març de 1870. AHDT – Secció Actes Diputació.

13. Resolucions de la Junta Provincial d'Instrucció Primària de Tarragona de 15 de juliol i 15 de setembre de 1874. AGA – Fons Educació. Asuntos Generales de Primera Enseñanza. Tarragona 1859-1888.

14. Instàncies dels mestres i l'alcaldia de Riba-roja d'Ebre de 31 d'agost i 19 d'agost de 1873. AHDT – Secció Cultura. Instrucció Pública 1873 – Expedients.